

Introducere

Ne întrebăm adeseori, în lumea tehnologizată de azi, care proclamă omul ca fiind centrul Universului, dar se îndepărtează de tot ce înseamnă umanism sau, uneori chiar de umanitate, care mai este rostul studierii științelor umaniste. Există așadar întrebări cu privire la rostul studierii unei științe (chiar dacă sunt unii care, fără pregătire, fără drept și fără teme, îi neagă acest statut) cum este istoria.

Încercând să răspundem la această întrebare, dincolo de interogațiile personale sau discuții cu prieteni sau specialiști în diverse domenii, am parcurs numeroase articole, eseuri, studii, monografii.

Un răspuns posibil și elocvent l-am găsit la unul dintre marii istorici contemporani, un fel de vedetă în domeniu, Niall Ferguson. Măcinat de aceeași dilemă și încercând, poate, să justifice propria sa carieră și propriile sale interese, acesta expune în prefața lucrării sale, „*The West and the Rest*”¹ concluzia la care a ajuns: „*Nu există un singur viitor, ci doar viitoruri. Există mai multe interpretări ale istoriei, desigur, și niciuna definitivă – dar nu există decât un trecut. Și deși trecutul a rămas în urmă, el este indispensabil, din două motive, pentru a înțelege ce trăim astăzi și ce ne așteaptă mâine și mai departe. Mai întâi, un motiv este că populația de astăzi a lumii reprezintă cam 7% din numărul tuturor oamenilor care au trăit vreodată. Morții sunt mult mai numeroși decât cei vii, cam paisprezece la unu, iar dacă ignorăm experiența acumulată a unei majorități atât de impresionante, o facem pe riscul nostru. În al doilea rând, trecutul este cam singura noastră sursă demnă de încredere pentru cunoașterea prezentului instabil și anticiparea multiplelor viitoruri*

¹ Niall Ferguson, *Civilizația. Vestul și restul*, Editura Polirom, Iași, 2017 (ultima publicare, cu publicări succesive, anterioare, în 2011 și 2014).

*posibile, dintre care doar unul va avea loc. Istoria nu este doar modul nostru de a studia trecutul; ea este modul nostru de a studia timpul însuși”.*²

Aceasta este o concluzie care preia de fapt, prin R.G. Collingwood, mentorul autorului anterior amintit, versiunea clasică, ciceroniană, a istoriei *magistra vitae*, o istorie din care totuși se pare că umanitatea refuză să învețe.

Istoria mai este o bază de date a erorilor și succeselor umanității, în care chiar dacă istoria de fapt nu se repetă, cei care doresc, pot să vadă tipare, pot să învețe, pot să caute răspunsuri. În fond, doar cei care nu cunosc istoria sunt condamnați să o repete.

Istoria este așadar un element care constituie o parte importantă a identității fiecăruia dintre noi, la nivel personal, o parte și o formă de autocunoaștere. După cum Jung gândea personalitatea și subconștientul personal al fiecăruia ca o amplă bază de date în care sunt înscrise informații din timpuri imemorabile ale umanității, tot așa istoria fiecăruia dintre noi este formată din „istoriile” trecute și din modul în care ele au fost asimilate de părinții noștri, de familia extinsă, de comunitatea în care trăim și de grupurile majore din care facem parte fiecare, toate contribuind la constituirea unei identități proprii.

Există însă, așadar, oameni care încă mai cred că pot învăța ceva din istorie, despre lumea prezentă și chiar despre ei. Iar când ne referim la posibilitatea de a învăța despre sine, nu vorbim doar despre cunoașterea abstractă, spirituală sau psihologică, ci chiar despre una concretă, biologică, în care descoperirile științifice de azi permit ca, prin analiza ADN-ului unei persoane, să îi fie trasat un istoric familial și personal la care înainte nimeni nu s-ar fi putut gândi, cu rezultate de multe ori spectaculoase, care trasează și dau la iveală și anumite aspecte despre istoria „mare” (ex. migrații, deplasări de populație, amestecuri genetice etc.).³

Unii istorici (Hegel, Marx, Toynbee, istoriografia Orientului îndepărtat care vede istoria ca un fenomen ciclic etc.) încearcă apoi, de multe ori, prin istorie și studiul ei să identifice tipare istorice, aplicabile în timp și spațiu la infinit. Mulți găsesc modele în trecut, inclusiv oameni politici care se compară cu personaje din trecut (admirația lui Hitler pentru Napoleon, a lui Saddam Hussein pentru Stalin etc.).⁴ În acest context nu trebuie uitat ce instrument fantastic poate fi istoria în configurarea unui anume tip de trecut (ex. fenomenul

² *Idem*, p. 16.

³ Margaret MacMillan, *The Uses and Abuses of History*, Profile Books Ltd., Londra, 2010, p. 7-8.

⁴ *Ibidem*, p. 15-18.

de *damnatio memoriae* la romani și toate formele ulterioare de ștergere a anumitor evenimente sau persoane din istorie sau chiar a anumitor perioade de istorie, instrument folosit mai ales în regimurile dictatoriale).

Există apoi o „modă” pentru istorie, pe care nu o putem neglija și care se manifestă prin numărul tot mai mare de cărți și filme care au subiecte istorice, de multe ori bine realizate, cu acuratețe și chiar cu sprijinul unor consultanți de specialitate de marcă (a se vedea o serie de producții HBO de mare succes mondial), istoria fiind astfel o formă de evadare din realitate sau a confruntării arhetipale dintre bine și rău, dar și o formă de a satisface curiozitatea și de a regăsi senzația de mister care lipsește tot mai mult vieții cotidiene de azi.

În acest context și având în minte aceste idei, găsim necesitatea studierii Europei și a ce a însemnat în timp acest continent, ce a coagulat statele, populațiile și civilizația europeană.

Aceasta pentru că istoria construcției europene este în primul rând o istorie a civilizației europene.

Fernand Braudel definea în opera sa „*Gramatica civilizațiilor*”, civilizația ca fiind „în primul rând un spațiu, o „arie culturală”, (...) un loc. În acel loc (...) trebuie să vă reprezentați o mare varietate de „bunuri”, de caracteristici culturale, pornind de la forma caselor, materialul din care sunt făcute, tipul de acoperiș și ajungând până la deprinderi precum confecționarea de săgeți cu pene, până la un dialect sau un grup de dialecte, până la preferințele gastronomice, până la o anumită tehnologie, o structură de credințe, un mod de a face dragoste și chiar până la busolă, hârtie sau tiparniță. Civilizația este modul regulat în care sunt grupate, frecvența cu care revin aceste caracteristici, ubicuitatea lor într-o anumită zonă (în combinație cu) o anumită formă de permanență temporală”.⁵

Iar această civilizație a avut timp de peste două mii de ani o idee de continuitate, un sentiment de apartenență la aceeași comunitate și aceleași valori, indiferent de natura acestora, precum și o formă specifică de egocentrism și eurocentrism (deși de multe ori nejustificat pentru anumite perioade de timp, însă perfect întemeiat pentru unele domenii ex. științe⁶), care toate nu au putut fi anulate de diferențele inerente care separau comunitățile, indiferent de epoca la care ne referim. Cu toate acestea, nu putem să nu subliniem că această unitate

⁵ Fernand Braudel, *Gramatica civilizațiilor*, Editura Meridiane, București, 1995, vol. I, p. 25 sqq.

⁶ A se vedea Niall Ferguson, *op.cit.*, *passim*.

de civilizație era doar parțial conștientizată în anumite epoci și nu a exclus niciodată fragmentarea politică, competiția între statele europene sau, adeseori chiar, conflictul deschis.

Tot un element definitoriu al acestei civilizații este și succesiunea de suișuri și coborâșuri, succesiunea de perioade de apogeu, urmate de perioade de decădere.

Parafrazând ceea ce spunea celebra cercetătoare britanică Mary Beard (cercetător și profesor clasicist la Universitatea Cambridge) cu privire la istoria Romei antice, istoria „este o lucrare în curs de scriere”⁷. Noi idei, noi cercetări, noi descoperiri apar toate și modifică imaginea și concepțiile pe care le avem despre viață, societate și chiar despre noi.

Vom urmări în prezentul studiu două direcții principale, care pe alocuri se vor întrepătrunde. Pe de o parte, nu putem să ne desprindem de istoria politică, dar ceea ce vom analiza va fi de fapt evoluția și modul în care în timp s-a modificat și format ideea imperială pe continentul european, ideea de stat cât mai extins din punct de vedere teritorial, cu structuri cât mai adecvate acestei întinderi (mai centralizate sau mai puțin centralizate, în funcție de situație și de forța politică). Iar pe de altă parte, vom privi în ansamblu și fără a intra în detalii aspecte privitoare la civilizația și cultura europeană, care prezintă (deși extrem de diversificată și cu multe trăsături particulare în funcție de epocă, teritoriu, populație etc.) o surprinzătoare unitate. Este în realitate vorba despre o civilizație unitară, ale cărei elemente de coerență și omogenitate le putem surprinde la o analiză de ansamblu, fără a fi, așa cum am arătat, excluse particularitățile.

O mare parte din egalizarea culturală și de civilizație au făcut tocmai statele care au primit, și-au creat sau și-au susținut vocația imperială despre care vorbeam, aceasta venind ca un catalizator, un element de unitate sau măcar de încercare de unificare culturală.

O simplă privire asupra hărților Europei, respectiv a succesiunii în timp a statelor pe continentul european din Antichitate până azi și felul în care Europa și-a modificat contururile sale interioare este elocventă în ceea ce privește evoluția acestor aspecte.

Pentru cei surprinși de modalitatea de construire a volumului și structurarea acestuia nu puteam spune decât un lucru: Europa de azi nu a început acum, ea nu este decât rezultatul unei evoluții organice, care explică o

⁷ Mary Beard, *SPQR. O istorie a Romei antice*, Editura Trei, București, 2017, p. 18.

sumedenie de fenomene ale prezentului, dacă învățăm și dorim să le deslușim înțelesurile. Pentru unii (H. Kissinger) această continuitate este o expresie a ideii de „ordine mondială” și variatele ei forme, dar faptul că, în ceea ce privește Europa, avem de fapt un „fir roșu” care guvernează acest traseu este un aspect mai degrabă de natură ideologică decât politică.

În încheiere, dorim să subliniem faptul că este evident că subiectul propus este unul de o complexitate și amplitudine care ar putea duce la tomuri întregi de discuții nu doar istorice, ci și filosofice, de istoria artei sau teologice, fără a epuiza practic niciodată toate ideile care se pot naște cu privire la aspectele care pot fi analizate.

Am menținut totuși, pe alocuri, un ton didactic, deoarece prezentul volum are un prim scop, acela de a servi drept manual studenților care aleg să studieze această problematică a Europei și modalității în care Europa s-a construit ca idee și istorie.

De asemenea, legat de structura prezentului volum mai trebuie menționat ceva. Probabil unora dintre cititori li se va părea că se impunea tratarea unor subiecte cum ar fi instituții ale Uniunii Europene, aspectele ale organizării unionale, aspecte de drept etc. Motivul principal pentru care am evitat asemenea subiecte este legat de acest caracter de „manual”, de „curs universitar” al acestei lucrări. Având în vedere că există alte două materii care în planul de învățământ al studenților vin să acopere cele două arii absente aici, pentru a evita suprapuneri, repetiții plictisitoare sau inutile am lăsat altora analizarea anumitor aspecte.

În fine, am preferat să analizăm fenomenele din punct de vedere istoric, geopolitic și mai puțin instituțional și organizațional, în contextul în care înțelegerea lumii de azi este condiționată mai ales de înțelegerea amplitudinii fenomenelor, a sintezei, punctată pe alocuri de detalii.

Prezentul tom se dorește astfel a fi în primul rând un ghid, care să stimuleze curiozitatea nativă a tinerilor, care să deschidă apetitul pentru cercetare și cunoaștere și abia apoi un expozeu al unor fapte, care pot fi evident îmbogățite la infinit.

1. Ce este (sau cine este) EUROPA?

1.1. Europa – informații generale

Pentru a ne putea face mai întâi o idee generală despre ce reprezintă acest continent, în ansamblul său, vom face mai întâi o scurtă prezentare, cu un pronunțat caracter statistic.

Câteva informații strict numerice ne dau următoarele date despre Europa:

1. Suprafața continentului: 10.531.000 kmp¹;
2. Populația: aprox. 740.000.800 locuitori², din care 508.000.000 în UE³;
3. Densitatea populației: 72,9 locuitori/kmp⁴;
4. Aproximativ 50 de state;
5. Aproximativ 225 de limbi vorbite.⁵

Avem așadar de-a face cu unul dintre cele mai mici continente ca dimensiuni, din punct de vedere teritorial, dar totodată unul dintre cele mai populate. Nu ne referim aici la numărul locuitorilor de pe continent, deoarece în mod evident, ținând cont de toate datele statistice (care probabil nici nu reușesc să facă un recensământ real al populației planetei, ținând cont de numărul incredibil de mare de persoane care cu siguranță nu sunt declarate), Asia este cel mai populat continent, prin aportul demografic adus de India și China. Cu toate acestea, Europa este printre continentele cu densitatea cea mai mare, având în vedere suprafața relativ mică.

¹ Cristian Nicolae Boțan, *Geografia continentelor. Europa*, suport de curs, 2014-2015, p. 12.

² Estimare conform <http://populatie.population.city/world/eu> accesat la 4 ian. 2019, ora 07.21 (739 mil. locuitori), respectiv 741 mil. locuitori, estimare în 2016, conform <https://ro.wikipedia.org/wiki/Europa> accesat la 4 ian. 2019, ora 07.26.

³ Conform https://europa.eu/european-union/about-eu/figures/living_ro accesat la 4 ian. 2019, ora 07.23.

⁴ <https://ro.wikipedia.org/wiki/Europa> accesat la 4 ian. 2019, ora 07.27.

⁵ <https://ro.wikipedia.org/wiki/Europa> accesat la 4 ian. 2019, ora 07.33.

Altitudinea medie este de 340 m, iar cea maximă de 4807 m și este atinsă de vârful Mont Blanc. Din punct de vedere al latitudinii, zona continentală se întinde între 35° latitudine nordică și circa 71° latitudine nordică.

De asemenea, din punct de vedere geografic, limitele consacrate și recunoscute azi ca atare sunt după cum urmează:

Spre est, există o limită continentală formată din Munții Ural, fluviul Ural, nordul Mării Caspice, Marea Azov, Marea Neagră, Marea Marmara și Marea Egee. Din considerente demografice, culturale și politice, zona Caucaz este exclusă din Europa, existând un oarecare consens al oamenilor de știință cu privire la acest aspect.

Spre sud, limita este situată prin strâmtoarea Gibraltar și Marea Mediterană. Nu trebuie să oitem aici și menționarea unor opinii, care stabilesc spre exemplu limita sudică prin nordul Munților Pirinei (care ar include astfel Spania în Africa) sau alta la sud de Munții Atlas din Africa (ceea ce ar face Marocul ca fiind parte a Europei).

Spre nord, limita este reprezentată de Oceanul Arctic, iar spre vest de Oceanul Atlantic, de Europa aparținând (politic și geografic) și anumite insule sau grupuri insulare, cum ar fi de ex. Baleare, Azore, Groenlanda, Svalbard, Franz Iosef etc.

Extremitățile continentului astfel definit de limitele sale sunt considerate a fi: spre nord - Capul Nord, spre vest – Capul Roca, spre sud – Capul Tarifa sau Insula Creta, spre est – nord-estul Munților Urali.⁶ (*Anexa 1 – Harta fizică a Europei*)

Față de datele mai sus menționate, actuala Uniune Europeană (în cele ce urmează UE), care reprezintă forma concretizată sub aspect politic a ceea ce este (teritorial și populațional) Europa, UE are un număr de 508 milioane de locuitori pe o suprafață de peste 4 mil. kmp. Țara cu cea mai mare întindere este Franța, iar cea mai redusă teritorial Malta.⁷

Din păcate, aceasta fiind o problemă majoră cu care se confruntă UE, populația este în mare parte una îmbătrânită, migrația și nașterile, ca sursă de „întinerire” a populației nereușind să compenseze suficient acest fenomen.

⁶ Cristian Nicolae Boțan, *op.cit.*, p. 14-16.

⁷ https://europa.eu/european-union/about-eu/figures/living_ro#tab-0-1 accesat la 4 ian. 2019, ora 12.15.

În UE există 24 de limbi oficiale, dar și peste 60 de limbi regionale sau minoritare (catalană, bască, sami, galeză, idiș etc.), ce sunt vorbite de un număr de aprox. 40 de milioane de locuitori.⁸

La această dată, UE are 28 de state membre (o parte incluse în spațiul Schengen – zonă fără frontiere, de liberă trecere). La 23 iunie 2016 în urma unui referendum discutabil și discutat cetățenii Regatului Unit au decis părăsirea Uniunii, dar deocamdată statul rămâne membru al acesteia, cu toate drepturile și obligațiile care îi revin.

Moneda adoptată de o parte dintre aceste state este EURO, Uniunea are și un drapel și imn propriu (extras din Simfonia a IX-a de Beethoven – *Oda bucuriei*).

1.2. Europa – geografia

Există mai multe elemente care definesc continentul Europa, geografia fiind unul dintre ele și având mai multe componente.

Vom începe cu datele geografice, deoarece acestea au o concretețe și o claritate mai puțin discutabilă și, mai mult, ele vin să condiționeze dezvoltarea istorică, politică, economică sau alte aspecte.

Opinii mai vechi, ex. Montesquieu, preluat ulterior de istorici sau teoreticieni ai istoriei, consideră că geografia are o relevanță esențială în dezvoltarea unei zone, a unei civilizații. Iar faptul că în Europa există aproape aceleași condiții geografice și climatice pentru întreg continentul duce la asemănarea foarte mare dintre statele europene și la formarea unei civilizații relativ omogene, cu mici diferențe între zone, diferențe care nu sunt însă substanțiale la scara mării istorii.⁹

Simpla privire asupra unei hărți, dar și cele anterior menționate, relevă faptul că Europa este legată de Asia, cu care face corp comun formând o masă continentală uriașă (de aprox. 54 milioane kmp și 4,8 miliarde locuitori) pe o porțiune compactă, semnificativă din punct de vedere al lungimii (de la Munții Ural și limita lor nordică, prin nordul Mării Caspice și Marea Azov până la Marea Neagră și Marea Egee prin strâmtoarele Bosfor și Dardanele). Ca aspect, Europa apare așadar ca un fel de peninsulă a Asiei.¹⁰

⁸ https://europa.eu/european-union/topics/multilingualism_ro accesat la 4 ian. 2019, ora 12.17.

⁹ Charles de Montesquieu, *Spiritul legilor*, Editura Antet, 2011, cărțile a VII-a, a VIII-a și a IX-a.

¹⁰ Există inclusiv opinii din sfera geopoliticii care au preluat această idee a geografiei, conceptul